

УДК 111.852:165.614

Тамара Матюх**ПОНЯТТЯ «ЕМПАТІЯ»: ВИТОКИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ
В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті аналізується феномен емпатії в історико-філософській традиції. Констатується той факт, що проблемі емпатії приділялась велика увага протягом усієї історії філософії. Одночасно, виявляється феномен «анонімності» цього поняття. У філософській науці термін «емпатія» часто не вживається, а вивчається в аспекті близьких за значенням категорій. Констатується, що емпатія є способом розуміння Іншого, крізь його почуття, думки і дії, що утворюють його суть як людини, з погляду сенсу та цінностей.

Ключові слова: емпатія, симпатія, вчування, розуміння, сприйняття.

T. Matyukh**CONCEPT «EMPATHY»: ORIGINS AND TRANSFORMATION
IN HISTORICAL-PHILOSOPHICAL PROCESS**

Analyzes the concept of empathy in historical-philosophical traditions. It is noted that for philosophical reflection concept of «empathy» important contribution with research related to the concepts of «sympathy», «einfuhlung» (German) and «understanding». In their ethical systems A. Smith, G. Spencer and A. Schopenhauer understand and imagine liking as a property of the human soul and see it as a regulator of relationships between people in society, the basis of conscience, altruism and justice. Einfuhlung concept originated in German philosophy and aesthetics K. Groos, T. Lipps, G. Fischer and I. Volkelt. «Einfuhlung» – the term psychology of art and aesthetics, meaning transfer process in terms of emotions, inner feelings and moods. It is noted that an important contribution to the development of empathy as a basis of understanding made by F. Schleiermacher, W. Dilthey, G. Gadamer. According to their views, understanding of the other is based on empathy and identification mechanisms as interpersonal knowledge. Jaspers combined content understanding and einfuhlung and argued that using empathy we can better understand the conversation. The author notes that the problem of empathy was the object of study as phenomenology, where it is defined as «knowingly survived objectification» and existentialism, which is designated as «knowingly being with each other».

Analyzes the phenomenon of empathy in historical and philosophical traditions. It is alleged that the philosophy of the phenomenon, which is now called empathy, considered, since antiquity. It is noted the fact that the problem of empathy paid much attention throughout the history of philosophy. At the same time, it appears the phenomenon of «anonymity» of this concept. In philosophical science, the term «empathy» often used and studied in terms of similar meaning categories. is noted that empathy is a way of understanding the Other through his feelings, thoughts and actions that constitute its essence as a person in terms of meaning and values.

Keywords: empathy, sympathy, einfuhlung, understanding, perception.

T. Matyukh**ПОНЯТИЕ «ЭМПАТИЯ»: ИСТОКИ И ТРАНСФОРМАЦИИ
В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОМ ПРОЦЕССЕ**

В статье анализируется феномен эмпатии в историко-философской традиции. Констатируется тот факт, что проблеме эмпатии уделялось большое внимание на протяжении всей истории философии. Одновременно, проявляется феномен «анонимности» данного понятия. В философской науке термин «эмпатия» часто не употребляется, а изучается в аспекте близких по значению категорий. Констатируется, что эмпатия является способом понимания Другого, через его чувства, мысли и действия, образующие его суть как человека, с точки зрения смысла и ценностей.

Ключевые слова: эмпатия, симпатия, вчувствование, понимание, восприятие.

Загострення світоглядних, екологічних, етнокультурних і освітніх проблем, втрата міжособистісної та комунікативної здатності людини в цей час зумовлюють інтерес до вивчення емоційно-чуттєвої сфери людини. Через це в останні два десятиліття емпатія як особлива форма людської чуттєвості стає об'єктом уваги не лише психологів, а й філософів і культурологів, соціологів та естетів. Актуальність цього дослідження визначається тим, що в Україні проблеми емпатії не отримали достатньо повного критичного висвітлення, що є суттєвим недоліком у вітчизняній гуманітарній науці, зважаючи на реальну значущість емпатії у сучасному світі.

Під емпатією дослідники розуміли: вчування (Т. Ліппс, І. Фолькельт), розуміння (В. Дільтей), співпереживання (К. Роджерс), симпатію (Т. Ріббо, А. Шопенгауер), уяву, фантазію (Є. Басін, Е. Ільєнков, С. Афанасьєв), комунікацію (Т. Гаврилова) і т. д.

Останнім часом питання, що стосуються до проблеми емпатії, набувають нового сенсу. Цей сенс зумовлений сучасними тенденціями досліджень на стику різних наук. Емпатією почали займатися і біологи, і фізики, і математики. Проте класичні витoki теорії емпатії мають довгу та тривалу історію. Метою статті є дослідження витоків та становлення поняття емпатії в історико-філософському зрізі.

Виникнувши досить пізно, у ХХ ст., як англійська калька німецького поняття «*einführung*» («вчування»), що мало широкий вжиток під іншими поняттями, що позначали собою трансляцію почуттів, емоційну комунікацію. Поняття «емпатія» бере свій початок ще в давньогрецькій філософії, де вона розумілася як «симпатія» і як духовна об'єктивна спільність, через яку люди співчують один одному. «Симпатія» і «емпатія» в давньогрецькій філософії були співзвучні таким поняттям, як «співпереживання», «співчуття». «Симпатія» (від. греч. «*sympatheia*» («*συμπάθεια*»)) – «спільність», «духовна схильність», що представляє собою частину космічної симпатії – внутрішнього зв'язку всіх речей та сил.

З прадавніх часів привертало увагу філософів-естетів особливе переживання, яке можна було назвати естетичним почуттям трагічного. Варто пригадати Сократа, який стверджував, що поет, живописець або скульптор, наслідуючи природу, в акті творчості впливає на емоційний стан глядача-слухача і дає можливість відчувати створене ним творіння. Услід за Сократом, спростувавши раціональну природу творчого акту і роз'яснюючи вчення про одержимість як джерело і умову творчості, Платон доводить необхідність співпереживання для художника-виконавця «співприсутньої» фантазії, що наділяє уявні образи реальністю. Він підкреслює, що у момент творчого акту майстер здатний «перевтілюватися» і «вчуватися» в зображуваний об'єкт. Платон, розглядаючи природу естетичного переживання, відзначав, що в самому житті наша чуттєва душа при «наших власних нещастях... жадає виплакати, вистраждатися і вгамувати свою печаль...». На відміну від цього, сприймаючи, наприклад, горе і печаль, виражені в трагічному творі, ми отримуємо задоволення і не хочемо «позбутися цього задоволення»... [1, с. 104].

Вчення Платона про естетичне переживання розвиває Аристотель. Досліджуючи дію на людину твору мистецтва трагічного характеру, Аристотель доходить висновку, що у неї (людини) відбувається «шляхом співчуття і страху очищення подібних афектів» [2, с. 56]. При сприйнятті трагічного твору мистецтва «співчуття виникає до невинно-нещасного, а страх – перед подібним для нас горем» [2, с. 82]. Потрібно, як зазначає Аристотель, «аби всякий, хто слухає про події, що відбуваються, здригався і відчував співчуття у міру того, як розгортаються події» [2, с. 82].

У стоїків поняття симпатії трактувалося як духовна об'єктивна спільність всіх речей, завдяки якій люди співчують одне одному. При цьому антична естетична думка концептуалізувала одну із найважливіших граней емпатії за допомогою особливого терміна «*ἀγάπη*» (агапе) – поєднання жертовної любові-співчуття та любові-добра. Наступна історична епоха, успадкувавши це поняття, трансформувала його в ідеал християнського милосердя. А багато століть по тому, Ч. Пірс побачив у «*ἀγάπη*» навіть найвищу творчу енергію еволюції.

Відомо, що поняття симпатії, було ретельно розроблено А. Смітом, Г. Спенсером і А. Шопенгауером, яке було співзвучне поняттю вчування, що виникло в німецькій філософії і естетиці К. Грооса, Т. Ліппса, Р. Фішера та І. Фолькельта. Симпатія як здатність співчувати іншому, як природна властивість людини мати потребу в благополуччі іншого виступає визначальним поняттям в етиці А. Сміта. «Відчуття симпатії засноване на здатності уявляти себе на місці інших людей. Воно дає можливість пережити ті ж відчуття, які відчувають і переживають вони» [7, с.15].

«Симпатія» в буквальному перекладі з грецької мови означає співчуття, тобто співчуття горю іншої людини. Але надалі це поняття набуває ширшого сенсу, позначаючи потребу людини розділити найрізноманітніші почуття інших людей. Людина може одночасно і полегшувати страждання, і спонукати до стримання проявів почуттів. Симпатія лежить в основі думок про вчинки інших людей і про власну поведінку людини, оскільки дає можливість поглянути на себе збоку очима стороннього спостерігача.

Г. Спенсер визначає симпатію як здатність співчувати людям і виявляти зацікавленість у їх долі. Він виділяє два типи симпатії: інстинктивну (емоційне зараження) та інтелектуальну (співчутливу). З ускладненням суспільних форм, ускладнюється і зміст симпатії, а в міру психічного розвитку людини – і характер її прояву. Розглядаючи мораль крізь призму еволюції, філософ аналізує роль симпатії в боротьбі за існування в природі і суспільстві.

Великий інтерес представляють етичні погляди А. Шопенгауера в контексті цієї проблеми. Для нього симпатія – співчуття до всіх істот, що породжується усвідомленням спільності їх природи та походження. Для нього співчуття – властивість самого життя, у процесі якого людина забуває про відмінності між собою та іншими [15]. Вчений говорив про співчуття до всіх істот, властиве людям. Саме воно породжує відчуття спільності їх природи та походження. Ця ідея заснована на розумінні А. Шопенгауером страждання як властивості самого життя. Людина в процесі співчуття забуває про відмінності між собою та іншими. Долаючи свій егоїзм, вона ототожнює себе з іншими, робить їх переживання своїми і знаходить у цьому щастя.

Дуже широко та послідовно теорія симпатії розроблена М. Шелером. Вчений у роботі «Сутність і форми симпатії» розглядав це поняття як єдину справжню основу міжособистісних стосунків, виділя-

ючи декілька рівнів емпатичної взаємодії: співпереживання – стан злиття з об'єктом симпатії; співчуття – участь у переживаннях іншої людини при збереженні незалежних відчуттів суб'єкта, і, нарешті, дійсна симпатія – високий, раціональний стан, на цьому етапі відбувається реалізація людяності. Серед вищих форм симпатії інтерес викликають два напрями: умовно їх можна назвати як «співпереживання» і «співчуття». «Einführung» (співпереживання) – стан злиття з об'єктом симпатії, ідентифікація з його переживанням; «Mitgeföhl» (співчуття) – участь у переживанні іншої людини при збереженні незалежних відчуттів суб'єкта, його цілісності.

Якнайповніше подібне трактування розуміння представлене в німецькому романтизмі. Так, згідно з Новалісом, «ми зі світом складаємо інтегральні половини і тому ми зрозуміємо світ, коли зрозуміємо самого себе» [6, с.28].

Значну роль у розвитку цього поняття здійснив Г. Гегель. Характеризуючи процес створення художнього твору, він зазначав, що художник для того, щоб предмет став «у його душі чимось живим», «в стані натхнення весь поглинається предметом», цілком занурюється в матеріал. Майстер стає «органом і живою діяльністю самого предмету», за цієї умови ми простежуємо «тотожність суб'єктивності художника з істиною об'єктивністю зображення» [5]. Пізніше, описаний Г. Гегелем творчий процес «занурення в предмет» і ототожнення з ним, отримує такі назви, як «вчування», «вживання», «ідентифікація», «перевтілення», «емпатія».

Паралельно з теорією симпатії та розуміння проблема емпатії тісно пов'язана з теорією вчування, розробленою в естетиці і психології. Найбільшого поширення і вплив ця теорія отримала в другій половині ХІХ ст. Поняття «вчування» – термін психології мистецтва та естетики, що означає процес перенесення на предмет переживань, внутрішніх почуттів та настроїв, що викликаються ним (наприклад, переживання людиною при сприйнятті будь-якого пейзажу, відчуття смутку або радості проєктуються в цей пейзаж і сприймаються як його властивості – «сумний» або «веселий» пейзаж і тому подібне). Поняття «вчування» було вперше викладене Р. Фішером у роботі «Über das optische Formgemähl». Зміст цього терміна він пов'язує із внутрішнім переживанням при спогляданні зовнішньої форми. Іноді в цьому співпереживанні може брати участь усе тіло. І хоча він перший вводить цей термін у німецьку мову, аналогічні ідеї зустрічалися вже раніше в естетиці німецького романтизму (Ф. Новаліс, Август і Фрідріх Шлегелі, Гердер та ін.), у яких насолода при сприйнятті прекрасного характеризується як стан, коли людина ніби розчиняється в зовнішньому світі, коли стираються межі між «Я» і «не Я».

Поняття вчування набуло широкого поширення в теорії мистецтва початку ХХ століття (Вернон Лі, В. Воррінгер та ін.). К. Гроос був одним із перших, хто намагався дослідити поняття вчування в руслі психологічної естетики. Як зазначає Т. Ємельянова [10, с. 18–19], принцип активності суб'єкта, що споглядає, – пронизує собою всю естетичну концепцію К. Грооса, увесь її понятійний апарат. На думку вченого, внутрішнє споглядання передбачає перенесення свого «Я» в об'єкт, надання йому рис суб'єктності, різних особистісних станів, «настроїв». Цей феномен пізніше отримав назву «одухотворення», «уособлення». «Внутрішнє споглядання» К. Грооса, по суті, не що інше, як ще один із варіантів «теорії вчування».

Згодом класичним виразником цієї течії в естетичній думці став Т. Ліппс, який, визначив це поняття як самопочуття, що «об'єктивується». При цьому дуже часто людські якості і переживання переносяться на всі, без винятку, явища і предмети зовнішнього світу. «Я об'єктивує або проєктує в предмет себе, налаштованого якимось чином. Більше того, я перебуваю в предметі без усякого сприяння з мого боку. Я знаходжу настрої у предметі, коротше кажучи, я вчуваю цей настрої» [8, с. 217].

Німецький філософ і психолог Т. Ліппс створив теорію пізнання людиною живих і неживих об'єктів (об'єктів природи, творів мистецтва). Вчений вважав, що, пізнаючи, людина «вчувається» в пізнаваний об'єкт; сприймаючи його, вона знаходить щось загальне між собою і об'єктом, і об'єкт відкриває людині свою сутність. Ми згодні з твердженням Т. Ємельянової, що у Ліпсовій інтерпретації вчування становить своєрідне розпредмечування об'єкта, перехід його незалежного існування у ракурс суб'єктивного засвоєння, переживання [11, с. 108]. За Т. Ліпсом, вчування, як складова частина, входить у процес розуміння людиною суспільства, мистецтва.

Вчування, як складова частина, входить у процес розуміння людиною суспільства, мистецтва [13]. На початку ХХ століття теорія вчування Т. Ліппса поширилася в англійських країнах. Як відзначає Т. Гаврилова [4], першим, хто ввів у психологію термін «емпатія», є С. Тітченер. Він переклав словом «емпатія» запозичений у німецького психолога Т. Ліппса термін вчування (einführung – нім.). Емпатія (англ. «empathy» від (грец. «pathos») – співпереживання) – розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи у формі співпереживання. Слово «емпатія» походить від римського «pathos», що означає глибоке, сильне почуття (відчуття), близьке до страждання. Префікс «ем» означає спрямований (скерований) усередину.

Важливий внесок у розвиток поняття емпатії як основи внутрішнього розуміння Іншого ми знаходимо у працях Ф. Шлейермахера, В. Дільтея, Г. Гадамера. Ф. Шлейермахер осмислив герменевтику перш за все як мистецтво розуміння чужої індивідуальності – «Іншого». Але засобом розуміння, відповідно до

ідей філософа, є мова, оскільки вона пов'язана з актом пізнання не зовнішнім, а внутрішнім, органічним способом. Крім того, він упевнений – споглядання іншої індивідуальності, яка пізнається як протилежність своєї власної, є корелятом саморозуміння. Лише той, хто постійно прагне споглядати все людство і протиставляє своє світобачення Іншому, може прийти до усвідомлення власної своєрідності.

Зважаючи на це, В. Дільтей розробив метод «розуміння» як безпосереднього усвідомлення деякої духовної цілісності – у сенсі цілісного переживання. Осягнення розуміння здійснюється шляхом «перенесення-себе-на-місце-іншого» [8] незалежно від того, чи то людина, чи твір мистецтва. Розуміння, споріднене інтуїтивному проникненню в життя, він протиставляє методу пояснення, застосованому в науках про природу, де ми вдаємося до розсудливого доказу, а розуміння «чужого світу» здійснюється шляхом «уживання», «співпереживання», «вчування». Будь-яке розуміння для В. Дільтея – це «знов переживання», зрозуміти – означає співпережити, «знайти Я в ТИ» [6, с.28].

Г. Гадамер, роздумуючи про філософські системи ХХ століття, зазначав, що всі вони намагалися визначити, що є «сприйняття», і що є «розуміння», як соціальні феномени, які є основою людського буття. «Йдеться не про те, що здійснення розуміння постійно супроводить свідомість, яка за своїм змістом не є такою що опредмечує, а про те, що розуміння взагалі не може бути схоплене як свідомість чогось, що піддається осмисленню, що ціле самого здійснення розуміння втягнуте в подію, ним зумовлене і ним пронизане» [3, с. 21].

Дійсне розуміння саме по собі – є проникнення, вживання в суть речей, а тому воно повинне володіти додатковими «векторними» можливостями, що дозволяють проникати в суть будь-яких предметів і явищ навколишнього світу (і природного, і соціального, в першу чергу). К. Ясперс об'єднує сенси розуміння і вчування, стверджуючи, що якщо ми розуміємо, яким чином деякі думки походять з настроїв, бажань або страхів, – значить, ми розуміємо зв'язки емпатично (або, інакше, ми не розуміємо того, хто говорить) [16]. К. Ясперс зазначив, що в ході емпатичного пізнання іншої людини одночасно здійснюється декілька процесів: емоційна оцінка іншого, спроба зрозуміти сенс його вчинків, і заснована на цьому стратегія зміни поведінки, і побудова стратегії своєї власної поведінки, і послідовне взаємовідображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії. Відтак емпатичне розуміння дозволяє нам зрозуміти співрозмовника.

У феноменології емпатія використовується, щоб описати досвід пізнання Іншого з себе самого. Феноменологічну теорію емпатії Е. Штейн пояснює тим, що для розуміння чужого болю, необхідне не просто співчуття, а щось більше – емпатія-вчування, що розкривається трьома стадіями. Перша – коли чуже життя раптово зростає переді мною. Друга – коли я втягнутий у душевний стан іншого. Третя стадія робить можливою не лише співчуття, але й розуміюче об'єктивування переживань. У емпатії, що розглядається як пізнання досвіду Іншого, не йдеться про тотожність суб'єкта досвіду і суб'єкта емпатії. Штейн пише: «У пережитому мною неоригінальному досвіді я відчуваю себе супроводжуваною досвідом іншим, початковим, він не прожитий мною, але волає в мені» [9].

В. Пузиревський зазначає, що в екзистенціалізмі розглядається перш за все не емпатичний спосіб відношення до Іншого, а початкова емпатична здатність екзистенцій «спів-бути» («со-бутійствовать») один з одним ще до виділення «Іншості» як такої. Тому ця здатність не позначається поняттям «емпатія», а іменується поняттям «спів-буття». Розсудкова ж емпатія, що є способом «спів-буття», позначається як «розуміюче буття один-з-одним» у М. Гайдеггера [14, с. 109]. У роботах Е. Гуссерля підкреслюється, що в емпатії розкривається сутність соціального пізнання і тому її можна зарахувати до сфери гносеології Іншого (там розглядається імманентно-трансцендентна, позиціонально-квазі-позиціональна пізнавальна структура емпатії). «Емпатія включає як знання до-рефлексії, що Інший є, так і до-рефлексивне і усвідомлене передбачення того, що саме собою являє Інший» [14, с. 113].

Отже, проблема емпатії бере свій початок ще в давньогрецькій філософії, де вона розумілася як «симпатія» і як духовна об'єктивна спільність, через яку люди співчують один одному. «Симпатія» і «емпатія» в давньогрецькій філософії були співзвучні таким поняттям, як «співпереживання», «співчуття». Тому такі поняття стали об'єктом вивчення філософських дисциплін – етики та естетики.

Проаналізувавши розвиток та становлення цієї проблеми з давньогрецької філософії до ХХ ст., можна констатувати таку закономірність: емпатія визначається як розуміння на рівні відчуттів, прагнення емоційно відгукнутися на почуття іншої людини. У філософській традиції простежується анонімність цього поняття. У філософії термін «емпатія» часто не вживається, а вивчається в аспекті близьких за значенням понять, зокрема, «співчуття», «співпереживання», «симпатія», «вчування», «розуміння» та ін., які мають з ним феноменологічну схожість. Ситуація іншої людини не стільки продумується, скільки відчувається, проживається як власна. Відповідно, емпатія виступає основою для «надмовної» комунікації, в процесі якої формується система цінностей, яка в подальшому визначає систему міжособистісних взаємодій. Емпатія як комунікативна властивість особистості сприяє вирішенню глибоких людських питань і відкриває нові можливості для гуманізації особистісних зв'язків людини з навколишнім світом, її гармонійних стосунків з іншими людьми.

Література:

1. Античные мыслители об искусстве // Сборник высказываний древнегреческих философов и писателей об искусстве. – М. : Искусство, 1938. – 242 с.
2. Аристотель Об искусстве поэзии / Аристотель. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1957. – 184 с.
3. Гадамер Г.-Г. Философские основания 20 века / Гадамер Г.-Г. // Актуальность прекрасного. – М. : Искусство, 1991. – С. 15–26.
4. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147–158.
5. Гегель. Влияние музыки на человека / Гегель // Сочинения : в 14 т. – М. ; Л. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1957. – Т. 14. – 241 с.
6. Гусев С. С. Проблема понимания в философии / С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский. – М. : Политиздат, 1985. – 192 с.
7. Смит А. Теория нравственных чувств или опыт исследования / А. Смит. – Спб., 1895. – 159 с.
8. Дильтей В. наброски к критике исторического разума / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1988. – № 4. – С. 145–152.
9. Эдит Штейн: Эмпатия и миссия христианской философии // Дж. Реале, Д. Антисери. Западная философия от истоков до наших дней: От романтизма до наших дней. ТОО ТК «Петрополис», 1996-1997. Перевод С. Малцевой. Научный редактор Е. Соколов [Электронный ресурс]. – URL : http://society.polbu.ru/reale_westphiloiv/ch103_i.html.
10. Ємельянова Т. В. Карл Гроос: проблема «естетичного споглядання» / Т. В. Ємельянова // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 3. – С. 15–21.
11. Ємельянова Т. В. Проблема суб'єкта в контексті естетичного сприйняття та переживання (на матеріалі естетико-психологічних поглядів Т. Ліпса) / Т. В. Ємельянова // Гуманітарний часопис. – 2011. – № 4. – С. 105–112.
12. Липпе Т. Руководство к психологии / Т. Липпе. – Спб., 1907. – 217 с.
13. Липпе Теодор. Философия природы / Т. Липпе ; пер. с нем. – М., 2010. – Изд. 3. – 240 с.
14. Пузыревский В. Ю. Эмпатия как предмет исследования в современной западной философии / В. Ю. Пузыревский // Сибирь. Философия. Образование. Алманах, 2002 (выпуск 6). – С. 103–118.
15. Шопенгауэр А. Об интересном [Текст] / А. Шопенгауэр ; сост. В. Г. Голобоков ; общ. ред. П. С. Гуревич. – М. : Олимп : Аст, 1997. – 432 с. – (Классики зарубежной психологии).
16. Ясперс Карл. Рациональное понимание и понимание через вчувствование (эмпатическое понимание) [Электронный ресурс] / Карл Ясперс. – Часть 2 : Понятные психические взаимосвязи. – URL : <http://www.practica.ru/Jaspers/chap11.htm>.

Рецензент – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії НУВГП О. П. Наконечна